

Bilim Düşünce ve Sanatta

CİZRE

(Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)

Editör
M. Nesim Doru

İstanbul–2012

Ziyâuddin İbnu'l-Esîr ve Ölümsüz Eseri el-Meselu's Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir

Yakup Civelek-Hitit Üniversitesi

Abstract

Ziyaüddîn İbnu'l-Esir and his timeless work al-Meselu's-Sair

Ziyaüddin Ebû'l-Feth Nasrullah bin Muhammed, from Generation of scientists in Cizre and The youngest of the brothers Esiruddin was born at 558 / 1163 in Cizre.

He is an ocean in the areas of Islamic history and Hadith as his older brothers. He is a great scientist that offered important contributions to the field of Arabic literature and Arabic rhetoric. el-Meselu-s Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir, the work of his most important and the main sources of Arabic rhetoric has maintained its value and importance to the present day.

Although there were some studies and research in the Arab world about this book, that introduced him to the world of science, there isn't an important work in our country, even in the article level. İbnu'l-Esir, who studied and examined the works of the earlier scholars of language and rhetoric, decided to write el-Meselu's-Sair, for resolve of lacks and deficiencies in this area.

In this paper, with Ziyaüddin Ibn al-Athir, famous scholar of Cizre and his scientific personality will be mentioned and referred in general, At the same time, His encyclopedic work of Arabic language and culture such as language, literature, rhetoric will be discussed widely and this work will be introduced to the world of science in our country and academic circles. And in this paper will be referred to its contributions that has made to the world of science.

Giriş- Cizre Şehri

Cizre şehri adının asıl adı, kurucusu olan İbnu Ömer'e nisbet edilen Ceziretü ibnu Ömer'den almış, bu isim zamanla Cizre adına dönüşmüştür.¹ Bu İbn Ömer'in kim olduğu konusunda tarihi ve coğrafi kaynaklar ittifak halinde değildir. Bu konuda dört İbn Ömer'en söz edilir. İbn Hallikân, şehrin kurucu konusunda Vâkıdî'nin rivayetini esas alır ve şehrin Abdülazîzb. Ömer el-Berkaîdî tarafından kurulduğunu belirtir.² Kurucu konusunda farklı kişilerin adlarının geçmesini, bu kişilerin şehrin imarı ve yönetiminde çeşitli zamanlarda etkin olmalarına bağlamak mümkündür.³

¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1957, 11, 138; *İslâm Ansiklopedisi*, III, 152; *Dâiretu'l-Maârif*, VI.451.

² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut, 1968-72, III, 349; IV, 143; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, Beyrut, ts, III, 154; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Hzıy daxâb M, 1955, s. 1400; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1410, XXII, 355; İbn Abdü'l-Hâdî, *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadis*, Beyrut 1409/1909, IV, 181; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1977. XII, 139.

³ Kemal Sandıkçı, "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mecdüddin İbnu'l-Esir Kardeşler", *Hz Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, İstanbul 1999, s. 89-90.

Bu şehir İslam tarihinde adını çeşitli vesilelerle duyurmasına rağmen, asıl şöhretini İbnu'l-Esîr kardeşlerle kazanmıştır. O dönemde Cizre'de ilim merkezleri ve ilim adamlarının fazla olduğu, dört medrese, seksen de mescid bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır.¹ İbnu'l-Esîr kardeşlerin yaşadığı dönemde XII. asrın sonları ile XIII. asrın başlarında Cizre'de yaşayan İbnu'l-Esîr kardeşler Cizre Tarihine damgalarını vurmuşlardır. Cizre denilince bu kardeşler daima anılmıştır. Bu üç kardeşin en büyüğü Mecdüddin hadis, fıkıh ve Arapça; ortancası İzzüddin, tarih ve rical; en küçüğü ve tebliğimizin konusunu oluşturan *el-Meseli's-Sâir* yazarı Ziyâüddin de edebiyat ve belağatta otorite kabul edilmişlerdir.

Ziyaüddin İbnu'l-Esîr'in Hayatı ve Edebi Kişiliği

Hayatı

Babası Esîrüddin Muhammed b. Abdulkerîm eş-Şeybânî'dir. Mu-sul atabekleri döneminde 1150 civarında Ciz-re'nin yönetimine getirilmiştir. Başarı ve kazandığı güven üzerine Kut-büddin Mevdûd onu Musul'a çağırarak hazinenin başına getirmiştir. Babası Muhammed b. Abdulkerîm, hem Kutbüddin Mevdûd'un tam güvenini hem de âdil yönetimi sayesinde halkı nezdinde büyük bir itibar kazandığı için "çok sevilen, sayılan, temiz, saygıdeğer, gözde" manalarına gelen Esîrüd-din lakabı ile anılmıştır. Bu dönemde Şemseddin, Fahreddin, Selâhaddin, Nûreddin gibi lakaplar yaygın bir şekilde kullanılmıştır. İbnu'l-Esîrler'den üç kardeş de Mecdüddin, İzzeddin ve Ziyâüddin lakaplarıyla anılmışlardır. Babaları'nın Esîrüddin lakabı ile anılmasından dolayı kendisinden sonra oğulları da İbnu'l-Esîr lakabıyla anılmış ve bu isimle şöhret bulmuşlardır.²

Eğitimi Musul'da tamamlamış, 3000 hadis ezberlemiş Mütenebbî, Ebû Temmâm ve Buhturî, Müberred, İbn Cinnî, Meydânî, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Harîrî, Ebû Temmâm, Ebû'l-Alâ el-Maârî gibi pek çok edip ve şairin eserlerini okumuştur.

Ziyâeddin, Musul'da tahsilini tamamladıktan sonra 587'de (1191) o sıralar Haçlılar'a karşı yapacağı savaş hazırlıklarında bulunmak üzere veziri Kâdî el-Fâzıl ile Suriye ve Filistin taraflarına gelen Selâhaddin Eyyûbî'nin hizmetine girmek için Şam'a gitmiştir. Bir süre Salahaddin'le birlikte kaldıktan sonra, onun oğlu el-Melikü'l-Efdal'in daveti üzerine Şam'a gitmiştir. Onun hizmetinde çok sıkıntılı dönemler geçirdi. Bir süre Mısır'da kaldı. 607 (1210) ile 617 (1220) yılları arasında Musul, Erbil, Sincar ve Bağdat arasında dolaştı. Nihayet 618 (1221) yılında Musul Emîri'nin hizmetinde çalıştı. 637 (1239) yılında elçi olarak gönderildiği Bağdat'da hastalandı ve nihayet yirmi dokuz yılını tahsil otuz bir yılını tehlikelerle dolu bir siyaset, geri kalan on dokuz yılını da kâtiplik ve ilmi faaliyetlerle geçirdiği yetmiş dokuz yıllık ömrünün so-nu olan 29 Rebûlâhîr 637 (28 Kasım 1239) Pazartesi günü Bağdat'ta vefat etti.³

İbnu'l-Esîr lakabı ile (künyesi) meşhur üç kardeşin en küçüğü olan Ziyâüddin Ebû'l-Feth Nasrullah b. Muhammed 558 (1163) yılında o zamanlar Cezîretü İbn Ömer veya el-Cezîretü'l-Ömeriyye diye bilinen bugünkü Cizre'de doğdu. Ailesinin Şeybân kabilesine mensubiyeti sebebiyle Şeybânî kendisinin Cizre'de doğması sebebi ile Cezerî nisbeleri ile de anılmaktadır. İlim ve edebiyat dünyasındaki parlaklığı sebebiyle ise kendisine Ziyâüddin lakabı verilmiştir.⁴

Edebi Kişiliği

İbnu'l-Esîr, bir edebi eleştirmen olarak gerek çağdaşlarını gerek önceki alimleri eleştirmekten, yanlışlarını dile getirip, bunların doğrusunu belirtmekten çekinmemiştir. Onun eleştirideki temel prensibi, dil ve edebi bakımdan hatalı kullanım olmasıdır. Eleştirilerini bir tarafgirlik anlayışına göre değil, bizatihi, kural ve tanımlara uymadığı için yapmıştır. İncelediği kişi ya da kitaplara yaptığı yenilik ve ya kusuru onun için ön plandadır. O sevdiği, övdüğü yazarlar gerektiğinde eleştirmekten

¹ Semîr Saîd Keccû, "Mecdüddin İbnu'l-Esîr ve Menhecühû fi't-Te'lif, *Mecelletü'l - Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye bi-Dimaşk*, sy.65, c. IV, s. 624, dipnot 16.

² Taşköprüzade, *Miftahu's-Saade*, I, 221, 222.

³ Hulusi Kılıç, "Ziyaüddin İbnu'l-Esîr", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır c. I, (1999), s. 31-32.

⁴ Hulusi Kılıç, "Ziyaüddin İbnu'l-Esîr ve Arp Edebiyatındaki Yeri", *Hiz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, İstanbul 1999, s. 105-106.

geri durmaz. Örneğin Hamâse sahibi Ebû Temmâm'a hem hayrandır hem de hatasını gördüğünde eleştirmekten çekinmez. Yine eleştirdiği ve övdüğü ediplerden bir başkası Ebû İshak es-Sâbiî'dir.¹

İbnu'l-Esîr kitabının önsözünde, "Fıkıh için hükümler ve delillerin hükümleri ne konumdaysa, ne önem ifade ediyorsa, beyan ilmi de nazm ve nesir için o denli önem arz etmektedir." diyerek beyan ilminin önemine dikkat çektikten sonra beyan ilmi konusunda yazılan eserleri gözden geçirdiğini ve eksikliklerine bunlardan sadece Ebû'l-Kâsım Hasan b. Bîşr el-Âmidî'nin *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhturi*'si ile Muhammed Abdullah ibn Sinan el-Hafâcî'nin *Sırru'l-Fesaha*'sından başka bu konuya temas eden eserin olmadığını bu ilimdeki eksiklikleri giderip tamamlamak için kitabı yazdığını ifade etmektedir.² Bu konuda İbn İsa er-Rummani, el-Cahız, Kudame b. Ca'fer, Ebu Hilal el-Askeri gibi önde gelen edip ve dilcilerin sözlerini, eserlerini araştırdığını, İbn Mu'tezz'in *el-Bedii*'si, Abdülaziz el-Cürcani'nin *el-Vasıta beyne'l-Mutenebbi ve Husumihi*'si, Hatimi'nin *Hilyetu'l-Muahdara*'sı, Abdulkahir el-Cürcani'nin *Delailu'l-İ'caz ve Esraru'l-Belaga*'sı gibi eserlerini araştırdığını belirtmektedir.

Uslubu

İbnu'l-Esîr'in risâlelerinde kullandığı üslûb ile kitaplarındaki üslûp birbirinden farklıdır. Risâlelerin Kâdî el-Fâzıl'ın etkisinde kaldığını söylemek mümkündür. Kendini Kâdî el-Fâzıl'dan üstün gören ve onunla yarış eden İbnu'l-Esîr, eserlerinde edebî sanatların daha az kullanılmasını istemekte, ancak divanî nesirlerinde ve ihvâniyatında secî ve edebî sanatları çok kullandığını görülmektedir. Kendini yeni bir ekolün öncüsü olduğunu ve nesri sunilikten kurtardığını söylemesine rağmen Kâdî el-Fâzıl derecesinde ünlü bir kâtip olamamış ve resmî ve ihvâniyat tarzındaki münşeâtı *Divanu't-Terâssul*'ünde toplanmıştır. Bunun bir kısmı *Resâilü İbni'l-Esir* adıyla yayınlanmıştır.

Eserleri

Aşağıda müstakil başlık altında ele alacağımız için, burada *el-Meseli's-Sâir*'den söz etmeyecek, belli başlı eserlerini kısaca adlarını kayt edeceğiz.³

1-*el-Veşyü'l-Merkûm fi Halli'l-Manzûm*: *el-Meseli's-Sâir*' in bir zeyli konumundaki bu eser bir mukaddime ve üç fasıldan oluşmakta ve birinci fasıl şiirler, ikinci fasıl da ayetlerin, üçüncü fasıl da ise hadislerin hallini/çözümü ele alınmaktadır.

2- *el-Câmiu'l-Kebîr fi Sınâati'l-Manzûm mine'l-Kelâmi ve'l-Mensûr*: Aidiyeti konusunda farklı görüşler bulunan bu eseri, sa-dece Kalkaşendi Ziyâeddin, İbnu'l-Esîr'e nisbet edilmektedir. Kâtip Çelebi ise eseri ortanca kardeş İzzeddin İbnu'l-Esîr'in eserlerinden bir derleme olarak kabul etmektedir.

3-*el-İstidrâk fi Reddi alâ Risâleti İbni'd-Dehân*: İbnu'l-Esîr, İbnü'd-Dehhan'a karşı Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'yi müdafaa etmek için bu eseri yazmıştır. Eser Hifnî Muhammed Şerif tarafından yayımlanmıştır.

4-*Resâilü İbnu'l-Esîr*: *Divanu't-Terassul* isimli eserinin bir kısmıdır.

6. *Risâletü'l-Ezhâr*.

7- *Kifâyetü't-Tâlib fi Nakdi Kelâmi's-Sâir ve'l-Kâtib*⁴

El-Meseli's-Sâir fi Edebi'l-Katibi ve's-Şair

Genel Özellikleri

Ziyaüddin'in en önemli ve Arap belâğatının temel kaynakları arasında yer alan eseri, *el-Meseli's Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şair* adlı eseri günümüze kadar değerini ve önemini korumuştur. Arap dünyasında *el-Meseli's Sâir* kimi çalışmalar ve araştırmalar bulunmasına karşın, Ziyaüddin'e

¹ *el-Meseli's-Sâir*, I, 0,12, III, 108, IV, 8

² *el-Meseli's-Sâir*, (tah. Ahmet el-Hufi-Bedevisi Tabane), Daru Nahdati Mısır, trs, I, 33-34.

³ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunun*, I, 571, II, 1352, 1514, 1586, 1656.

⁴ İbnu'l-Esir'in bu eserleri ve diğer yazma eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kılıç, "Ziyaüddin İbnu'l-Esir", 34-37.

ilim dünyasına tanıtan bu eseri üzerinde ülkemizde makale düzeyinde de önemli bir çalışma bulunmamaktadır. İbnu'l-Esîr hakkında yazılan makalelerde eserleri zikredilirken, arasında Ahmed el-Hufi ve Bedevi Tabane'nin tahkikiyle 4 cilt olarak Daru Nahdati Mısır tarafından yayınlanmıştır.

İbnu'l-Esîr kitabının önsözünde, "Fıkıh için hükümler ve delillerin hükümleri ne konumdaysa, ne önem ifade ediyorsa, beyan ilmi de nazm ve nesir için o denli önem arz etmektedir." diyerek beyan ilminin önemine dikkat çekmektedir. Daha sonra beyan ilmi konusunda yazılan eserleri gözden geçirdiğini ifade eden İbnu'l-Esîr eksikliklerine rağmen sadece Ebü'l-Kâsım Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhturi*'si ile Muhammed Abdullah ibn Sinan el-Hafâcî'nin *Sırru'l-Fesaha*'sından başka bu konuya temas eden eserin olmadığını açıklamaktadır. O bu ilimdeki eksiklikleri giderip tamamlamak için kitabını yazdığını ifade etmektedir. Bu konuda İbn İsa er-Rummani, el-Cahız, Kudame b. Ca'fer, Ebu Hilal el-Askeri gibi önde gelen edip ve dilcilerin sözlerini ve eserlerini inceleyen müellif, İbn Mu'tezz'in *el-Bedii*'si, Abdülaziz el-Cürcani'nin *el-Vasita beyne'l-Mutenebbi ve Husumihi*'si, Hatimi'nin *Hilyetu'l-Muahdara*'sı, Abdulkahir el-Cürcani'nin *Delailu'l-İ'caz ve Esraru'l-Belaga*'sı gibi eserlerin adlarını zikretmektedir.¹

Önsözde İbnu'l-Esîr, eserini bir mukaddime ve iki makale üzerine tertip ettiğini, beyan ilminin usullerini oluşturan mukaddimeyi de on fasla ayırdığını belirtmektedir. Birinci fasılda beyan ilminin konusu; sekiz türe ayırdığı ikinci fasılda beyan ilmi için zaruri olan sarf-nahiv, lügat, eyyâmü'l-Arab, mensur ve manzum kelâm, ahkâm-ı sultâniyye, Kur'an ve Peygamber hadislerinin ezberlenmesi, aruz ve kafiye bil-gisi, diğer fasıllarda ise hakikat, mecaz, fesahat, belagat, kitabet ve kitabetin esasları ile öğrenme yolları, şiir, âyet ve hadislerin çözüm yolları gibi beyan ve kitabetle meşgul olanlara gereken giriş mahiyetinde ön bilgiler yer almaktadır.

Makalelerde beyan ilminin fûruunu ele alınmakta, birinci makalede, lafzi sanatlar ikinci makalede manevi sanatları açıklamaktadır. İbnu'l-Esîr eserin ilk makalesinde lafzi sanatları açıkladığı birinci makalenin ilk kısmında müfred lafızlardan, ikinci kısımda ise edebî sanatlardan olan seci, cinas ve çeşitleri, lüzumu mâ lâ yelzem, muvâzene, muâzele, münâferet gibi konulardan söz edilmektedir. Eserin ikinci makalesinde ise manevî sanatlardan olan istiare, teşbih, tecrit, iltifat, takdim-tehir, cer ve atır harfleri, isim ve fiil cümleleri ile aralarındaki fark, aksüzzâhir, istihraç, hicaz ve kısımları, ıtnab, tekrar ve kısımları, itiraz, kinaye ta'riz, mugalata, bilmeceler, tehallüs, iktidap, tenasüp, mutabakat ve mukabele, taksim, tefrit, ifrat, iktisat, iştikak, irsad, tevşih ve serfakatı sırriye gibi konulardan söz edilmektedir.

İbnu'l-Esîr, kitabını beyan ilminin değeri, üstünlüğünü belirten ve Kur'anın icazıyla ilgili görüşlerini açıklayarak sonlandırmaktadır. Kur'anın manzum değil mensur olmasıyla, nesrin şiire üstün bir edebi tür olduğunu belirtmektedir. Kur'anın fesahatıyla muciz bir beyan olduğunu ifade eden İbnu'l-Esîr, bu fesahatın ne fıkıh, ne matematik ve ne de tıp konularında olmadığını belirtir. İ'cazın manzum kelamla değil mensurla bağlantılığı olduğunu belirtmektedir. Nazım sebepleri daha çok olduğundan şiirde iyi olanların nesirde iyi olanlara göre oransal açıdan büyük olduklarını belirtir. İyi şiir yazan yüzlerce şiire karşılık, iyi nesir yazan onlarca kişi bulmak mümkün değildir. Katip devletin dayanaklarından biri iken şiir böyle değildir.²

İbnu'l-Esîr şiiri öne çıkaran ve nesire göre, şiirdeki hoşça giden kapalılıkları üstün gören, şiirin diğer vasıflarıyla nesirden üstün olduğunu belirten es-Sabi'ye itiraz etmektedir.

İbnu'l-Esîr kahramanlık şiirleri ve destanlar konusunda İranlıların Araplara üstün olduğunu ifade etmektedir. Firdevsi'nin 60 bin beyit olarak nazmettiği Şehname'yi örnek gösteren İbnu'l-Esîr şunları söylemektedir: "Şehname İranlıların Kur'an'ıdır. Onların dilinde bundan daha fasih bir kitap yoktur. Farsça'nın Arapça göre denizde bir damla gibi olmasına, bu denli genişliğine ve çeşitli sanatları içermesine rağmen Arapça'da böyle bir destan bulunmamaktadır."³

İbnu'l-Esîr'in bu eseri, bu alanda daha önce yazılan eserlerin sonuncusu niteliğindedir. Ondan önce bu konuda ilk defa Cahız bir takım beyan terimlerini ve bu konuyla ilgili pek çok şahid beyitleri

¹ Kılıç, "Ziyaüddin İbnu'l-Esîr ve Arap Edebiyatındaki Yeri", s. 106.

² Kılıç, "Ziyaüddin İbnu'l-Esîr ve Arap Edebiyatındaki Yeri", s. 107.

³ *el-Meselu's-Sair*, Bulak 1282, s. 503.

ortaya koymuştur. Daha sonra İbnu'l-Mu'tezz el-Bedi kitabında beyan ilminin kısımlarını açıklamıştır. Ebu Hilal el-Askeri'nin *es-Sinateyn* isimli eserinde ve İbn Sinan el-Hafaci *Sırru'l-Fesaha*'sında, el-Amidi *Muvazene*'de el-Kadi el-Cürcani'nin *el-Vasata*'da yazdıkları İbnu'l-Esîr'in son halkasını oluşturduğu zincirin öncüleri konumundadır. Abdulkadir el-Cürcânî'nin *Delailu'l-İcâz* ve *Esrâru'l-Belâğa*'daki yazdıkları bu zincirin en güçlü halkasını oluşturmaktadır. İbnu'l-Esîr çağdaşı olan belağat ilimlerini, *Miftâhu'l-Ulum*'da katı ve keskin kurallar biçiminde vad' eden es-Sekkâkî ile aynı yoldan yürümemiştir. *Miftah*'tan sonra yazılan *et-Telhis*'te Kazvinî ve sonra *Telhis*'e şerh yazanlar kendi dar anlayışlarıyla bu kurallardaki donukluğu daha da artırmışlardır. İbnu'l-Esîr'le bu gurup arasındaki fark, o sadece kurallara uymakla kalmamış, edebiyat ve belağata felsefi ve mütekelimlerin görüşlerinin yer almasına karşı çıkmıştır. İbnu'l-Esîr diğerlerinden kaideyi açıklanmasını isteyenler kaide açıklayarak, edebi zevk isteyenlere edebi zevki tattıran pek çok şevahid ve örneğe eserinde yer vermiştir. İbnu'l-Esîr'in kitabında asrını aşan ve en modern edebiyat teorileriyle uyumlu olan düşünceler sergilemiştir. Edebiyat öğretiminin metotları ile çalışkan bir imam ya da bir mukallid olman isteyenler için, Kuran, hadis ve şiirin anlamalarını çözme imkanları, İbnu'l-Esîr'in kitabında bulunmaktadır. Kitap bunlarla beraber Kur'an icazı ve fesahati teorisini ispatlamak hususunda en kapsamlı bir kitaptır. Abdulkadir'i aşan ve sadece icaz nazariyesini delillerle nazari olarak ispatlamakla yetinmemiş, bunu ameli olarak ortaya koymuştur. O her lafzi ve manevi sanat türünde Kurandan deliller sunmuş ve maksadı açıklamıştır. Buradan ameli olarak İcaz meselesini net olarak ortaya koymuş, beyan sanatını öğrenmek isteyenleri eğitmiştir.

Kitap onaltıncı yüzyılın sonu on yedinci yüzyılın başında sunduğu, aktardığı pek çok örnekle, edebiyatın bir tarihi sicili konumundadır. Çeşitli asırlardaki örnekleri, onun asrındaki örneklerinden haberdar olmak isteyen biri Arap edebiyatının ve eleştirinin sekiz yüzyıllık serüvenini, İbnu'l-Esîr'in şairler ve edebiyatçılarla ilgili doğru ve samimi değerlendirmeni okuyabilecektir.¹

Örnekler

İbnu'l-Esîr, *el-Meseli's-Sâir*'de Beyan ilminin araç ve gereçleriyle ilgili bilgi verdiği ikinci bölümde beyan için gerekli araçların sekiz olduğunu belirtmektedir. Bu araçların başında da Nahiv ve sarf bilgisinin zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Nahiv ilminin konumunun yazı öğrenimindeki alfabeyi bilmesi gibi zorunlu ve gerekli olduğunu belirten İbnu'l-Esîr, beyan ilmini öğrenmek isteyeninin mutlaka nahvi bilmesi gerektiğine vurgu yapar. “Nahvin bilinmesi gerekir, ancak sarf bilinmese de olur diyenlere İbnu'l-Esîr, şunları söyler: “Nahiv ve sarf birbirinden müstakil ilim olmakla birlikte, her biri diğerine muhtaçtır.”

فكل من النحو والتصريف علم منفرد برأسه ، غير أن أحدهما مرتبط بالآخر ، و محتاج إليه

İbnu'l-Esîr, sarf-nahv konusunda eksik bilginin kişiyi, tehlikeli bir duruma, sözlerinde ve yazılarında lahn'a sevkettiğini belirtir. Konuyu önemsemeyen bazı ediplerin nahivci olmayanın bile yapmayacağı büyük, fahiş hatalar yaptığına dikkat çekmekte ve aslında kişinin ihmalkarlık ve önemseme yüzünden büyük bir hataya düşebileceğini belirtir. Bu duruma Ünlü Şair Ebu Nuvas'ın bir beytini örnek verir:

كأن صغرى و كبرى من فتواقعها حصباء در على أرض من الذهب

Şairin “صغرى” ve “كبرى” şeklinde “أفعل” ismi tafdil kalıbından ismi tafdil yapılmasının caiz olmadığını, burada “ال” “el” takısının hazfinin hatalı olduğunu belirtir. Hazif “أفعل” kalıbında tafdili olmayan “حبلى” Bu kelime muzaf olduğu takdirde “el” bulunmadan söylenmesi caizdir. Bu beyitte de izafet yoktur, “el” takısı da bulunmamaktadır. Dolayısı ile Ebu Nuvas gibi ünlü bir şair basit bir nahiv kuralını hatalı kullanmıştır.

İbnu'l-Esîr'in, sarf-nahv konusunda yapılan hatalara verdiği bir başka örnek de Ebu Temmam'ın aşağıdaki şiiridir.

¹ Ahmed Muhammed Anber, *Cevle me'a ibni'l-Esîr fi Kitabihi'l-Meseli's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, Daru Nahdati Mısır, Kahire trs. s. 7

يا لقائم الثامن المستخلف اِطَّادَتْ قِوَاغِدُ الْمَلِكِ مُنْتَدَا لَهَا الطَّوْلُ

Burada şair “اطادت” kelimesini hatalı kullanmıştır. Zira kelimenin doğru kullanımı “اتطدت” dir. Zira “Te / الواو” harfi iki yerde “vav / الواو” dan dönüştürülür. Birinde buradaki gibi kıyas mümkündür, kıyas yapılabilir. Bu kelimenin aslı “وطد - يَطْدُ” dır. Kelime diğer infaale kalıba geçince “اطَّادَ” olur, “اطَّادَ” şeklinde olmaz. Kıyası olmayanlara örnek “وجه” kelimesinin “تجاه” dönüşmesidir. Bir başka örnek “تكلان” kelimesidir. Bunun da sülasisi “وكل - يكل” dır. İstihsan amacıyla “vav” harf, “te” dönüştürülmüştür.

Burada Ebu Temmam gibi büyük bir şair basit bir sarf kuralını hatalı kullanmıştır.

İbnu'l-Esîr'in, sarf-nahv konusunda eleştiride bulunduğu bir başka şair de el-Mütenebbi'dir.

و تَكْرَمْتَ رَكْبَتَهَا عَنْ مَبْرَكٍ تَقَعَانِ فِيهِ وَ لَيْسَ مِسْكَ أَذْفَرَا

Burada şair tesniye/ikil olması gereken bir kelimeyi çoğul yaparak hataya düşmüştür. Zira herkes devenin iki ayağı olduğunu bilir. Burada “ركبة” kelimesi “ركبتان” şeklinde müsenna olması gerekirken “ركبات” şeklinde söylenmiştir. Böyle çok basit bir husus el-Mütenebbi gibi bir şairin dikkatinden kaçmıştır.

İbnu'l-Esîr, selef ulemasının görüşlerini yeri geldiğinde eleştirmiş ve kendi düşüncesi açıklamıştır. O İbn Sinan el-Hafacî'yi eleştirmiştir. İbn Sinan el-Hafacî kitabında, “kelimenin en az vezinle olması, onun güzelliklerindir” el-Mütenebbi'nin

إن الكرام بلا كرام منهم مثل القلوب بلا سويداواتها

beytinde kullandığı “سويداواتها” kelimesi, bu kurala göre vezin bakımından uzun olduğu için, çirkin/kabih olmuştur. demektedir. İbnu'l-Esîr bu açıklamaya karşı çıkar ve bu kelimenin kabih olmasının uzunlukla ilgili olmadığını, kelimenin kendisinde kubh özelliği olduğunu belirtir. Şunları söyler: “Ancak bu kelime “سويدة” şeklinde müfred olsaydı kabih olmayacaktı.” der ve sözünü delillendirmek için Kur'an'dan “فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ” ayetini delil getirir. Ona göre ayetteki kelime dokuz harflidir. “لَيْسْتَخْلِفْنَكُمْ فِي الْأَرْضِ” ayetinde kelime on harflidir. Uzun kelime olmasına rağmen kubih değildir. Her iki kelimedede kabih sayılmamaktadır. Öyleyse uzunluk bir kubh/çirkinlik ölçüsü ve sebebi değildir.

İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir*'de ele aldığı önemli bir konu da, edebi ürünlerde intihâl/aşırma"dır. O “serikat/hırsızlık” başlığı altında ele aldığı bu olguyu hem edebî sanatları incelerken ele almış hem de eserin sonunda genişçe incelemiştir.¹ İntihâl lafız ve anlam ilişkisi açısından bakan ve lafız ve anlamın kullanım biçimleriyle intihâl ile ilişkilendiren İbnu'l-Esîr, İbnu'l-Esîr, intihâli, nesh, selh ve mesh olmak üzere üç kısımda ele almıştır. Nesh, bir lafzın ve anlamın ilave yapılmaksızın tamamının ya da mananın tamamının, lafzın ise çoğunun ahzedilmesi şeklinde ikiye ayrılır. Nesh intihâline örnek Tarafe'nin İmru'u'l-Kays'dan intihâl ettiği rivayet edilen “vukûfen” diye başlayan beytidir. Selh'i on iki kısma ayıran İbnu'l-Esîr, Mesh' i de, iyi bir ifâdeyi kötü hale getirerek almak ve kötü bir ifâdeyi iyi hale getirerek almak şeklinde ikiye ayırmıştır. Bütün bu intihal çeşitlerini örneklediren İbnu'l-Esîr, intihâl olgusuna, belli oranda nihâi şeklini vermiş ve konuları sistematize etmiştir. İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir*'de konuyla ilgili önceki ediplerin eserlerinde yer alan kavramları toplu halde takdim etmiş ve intihal olmayan beyitleri de bir edebi sanat olgusu olarak sunmuştur.²

el-Meselü's-Sâir için Yazılan Şerhler ve Reddiyeler

Yazıldığı günden beri edip ve münekkitlelerin elinden düşmeyen *el-Meselü's-Sâir*'e birçok reddiye ve savunmalara yazılmıştır.³

¹ İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir*, Daru'n-Nahda, Kahire, c. III, 222-292, IV, 3-5.

² M.Akif Özdoğan, “Klâsik Arap Şiirinde İntihâl Olgusu” *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6 (2005) s.91-93.

³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. II, s. 1291.

Şerh veya savunma amaçla yazılan eserlerin bir kısm şunlardır :

1-Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Hüseyin es-Sencârî, *Neşrü'l-Meseli's-Sâir ve Tayyû'l-Feleki'd-Dâir*;

2-Selâhaddin Halîd b. Aybek es-Safedî, *Nusretü's-Sâir ale'l-Feleki'd-Dâir*;

3- Müellifi bilinmeyen er-Ruvelü'z-Zâhir fî Mehâsini'l-Meseli's-Sâir;

4- Abdülazîz b. İsâ, *Kat'atü'd-Dâbir ani'l-Feleki'd-Dâir*;

Reddiyeler arasındaki en bilinen eser, İbnu Ebi'l-Hadîd'in *el-Felekü'd-Dâir ale'l-Meseli's-Sâir* adlı eseridir. Eser, *el-Meselu's-Sâir*'le birlikte Ahmed el-Hufi ve Bedevi Tabane tarafından tahkik edilerek Daru'n-Nahdati Mısır tarafından Kahire'de basılmıştır. İkinci baskısı Daru'r-Rıfai tarafından 1984 de Riyad'da yapılan müstakil bir baskısı da bulunmaktadır.¹

İbnu Ebi'l-Hadîd, kitabın önsözünde, *el-Meselü's-Sâir*'i on beş günlük süre içinde okuyarak değerlendirdikten sonra kendi, kitabı yazma amacının, sadece *el-Meselü's-Sâir*'i eleştirmek olmadığını, ondaki övülen yönleri de ortaya koymak olduğunu açıklamıştır. Eserdeki övülen, güzel yönlerin (mahmud), İbnu'l-Esîr'in inşası ve sanatı olarak belirten İbn Ebi'l-Hadîd, yerilen, olumsuz yönlerin (mezmum) ise, faziletli ve becerikli kişilere karşı gereksiz itirazı, onların eserlerine bakışı, haksız eleştirileri, kendini ve bilgisini çok övüp, aşırı abartması olduğunu belirtmektedir.

İbnu'l-Esîr'in kendi eserlerinde çok büyük üstünlük ve başarı olduğunu söylemesinden üç cümle sonrasında, "Allah bana daha öncekilerin ortaya koyamadıklarını koyma melekesini verdi, Sözleri takip edilen bir içtihat derecesini bana nasip etti." Şeklindeki sözlerin gurur ve kibir ifade ettiğini, bir önceki tevazu sözleriyle çeliştiğini ifade etmektedir.²

Sonuç

İbnu'l-Esîr edebi eleştiriye en iyi ve kapsamlı yapan eleştirmenlerden biri kabul edilmektedir. Belağat ve edebiyat otoriteleri, onun ölümsüz eseri *el-Meselü's-Sâir*'i de önemli edebi ve belağat konuları en eleştirel ve en sağlıklı şekilde inceleyen, irdeleyen bir eser olarak kabul edilmektedir. Temelde bir Belağat usul kitabı ve edebi eleştiri kitabı olarak kabul edilen bu kitap, edebiyat ve edebiyat le ilgili pek çok hususta en sağlıklı ve özgür değerlendirmelerin yapıldığı bir eserdir. İmruu'l-Kays, Ferazdak, Ebu Nuvas, Ebu Temmam, el-Mütenebbi gibi pek çok büyük edip ve şairler İbnu'l-Esîr'in eleştirilerine maruz kalmıştır.

el-Meselü's-Sâir, yazıldığı günden günümüze, edebiyat, belağat ve edebi eleştiri gibi pek çok alanla ilgili uzmanların başvurduğu temel kaynaklar arasında yer almıştır. İbnu'l-Esîr bu eserinde sadece seleflerinin görüşlerini aktarmamış, onları eleştirmiş, yeni fikirler ortaya koymuştur. Bu yönüyle o ve eseri belağat ve nakd alanında öncü eser konumuna yükselmiştir. İbnu'l-Esîr, kitabında belağat tanımlarını ve kavramlarını yeniden açıklamış, belağat konularını yeniden sınıflandırmalarla zenginleştirilmiş ve geliştirilmiştir.

Bugüne kadar ilgililerinin elinden düşürmediği bir eser ortaya koyan Cizreli İbnu'l-Esîr, bu yönüyle de bizlere bir mesaj vermekte, belki de bir anlamda, kendisi gibi, geleceğe yön verecek, gelecekte de geçerli olacak eserler yazmamız gerektiğine işaret etmekte ve bu alanda bize, öncü olmaktadır.

¹ Kılıç, "Ziyâüddin İbnu'l-Esîr ve Arap Edebiyatındaki Yeri", s. 108

² İbn Ebi'l-Hadîd, *el-Felekü'd-Dâir ale'l-Meseli's-Sâir*, Daru'r-Rıfai, Riyad 1984, s. 30-31